

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

ГРИГОРЕНКО ДМИТРО АРТУРОВИЧ

УДК 340.15. (477)

**ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТОРГІВЛІ В УКРАЇНІ
ЗА ЧАСІВ НЕП (1921-1929 рр.)**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичний та правових вчень.

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент **Тихоненков Дмитро Анатолійович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доцент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн.

Офіційні опоненти:

– доктор юридичних наук, професор **Кириченко Володимир Євгенович**, Харківський національний університет внутрішніх справ, професор кафедри фундаментальних юридичних дисциплін Навчально-наукового інституту права та масових комунікацій;

– кандидат юридичних наук, доцент **Бондаренко Наталія Олександрівна**, Київський національний торговельно-економічний університет, доцент кафедри загально-правових дисциплін.

Захист відбудеться «13» грудня 2016 р. о 10:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розіслано «__» _____ 201__ р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

К.В. Гусаров

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Здавна торгівля є найважливішим елементом існування суспільства та держави, виконуючи при цьому ряд функцій, зокрема від отримання прибутку до задоволення потреб споживача. З мірою розвитку торгівельних взаємин формувалися різноманітні погляди щодо ролі торгівлі в економічній та соціальній системі суспільства, а також про сутність, форми та методи її врегулювання.

На сьогодні в Україні відбувається пошук оптимальних форм правового врегулювання торгівлі. Одне з найважливіших завдань правотворчої та правочинної діяльності в цьому напрямку полягає у визначенні міри свободи приватної ініціативи та ефективної ролі держави щодо врегулювання торгівельних взаємин.

Ефективність торгівлі в будь-якому суспільстві завжди залежить від ролі держави, міри свободи суб'єктів господарювання та від законодавчого врегулювання взаємин приватної ініціативи з державним впливом.

У зв'язку з цим автор убачає актуальність звернення до часів нової економічної політики, коли радянське керівництво після громадянської війни, «воєнного комунізму» реанімувало торгівлю, надало свободу приватному капіталу та підприємництву, але при цьому не усунулося від врегулювання цих процесів. Неп став блискучим історичним прикладом вирішення складних економічних проблем, реальним досвідом формування господарчого механізму на основі поєднання імперативних державних вирішень та приватної комерційної ініціативи.

Цей досвід може бути використаний при формуванні правового поля України, більше того за умови, коли не подолана корупція, коли існує неузгодженість дій органів влади, відсутня чітка й збалансована модель правового врегулювання торгівлі.

У зв'язку з цим викликає зацікавлення приклад Китаю, в якому творчо осмислений досвід періоду непу, коли приватна ініціатива поєднувалася з державним урегулюванням економіки, що було властиво для СРСР в роки нової економічної політики. При цьому така взаємодія доволі вигідна та ефективна. Наприклад, Китай демонструє надзвичайні темпи економічного зростання, перетворюючись у майстерню світу.

Україна, як колишня частина СРСР, при розбудові незалежної держави не повинна відмовлятися від позитивних моментів, вироблених власною історією, а також від сприйняття ідей непу в діяльності провідних сучасних держав. Зазначене вище підкреслює

актуальність звернення до теми законодавчого врегулювання торгівельних взаємин у період нової економічної політики, а також аналіз виданих у той час нормативно-правових актів з даного питання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана на кафедрі історії держави та права України й зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого відповідно до цільової комплексної програми «Актуальні питання державотворення в Україні та зарубіжних країнах на різних етапах їх історії» (номер державної реєстрації – 0111U000970).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є встановлення сутності, закономірностей та особливостей процесу законодавчого регулювання приватної торгівлі в Україні в роки нової економічної політики.

Зазначена мета дисертаційної роботи зумовила постановку та розв'язання таких завдань:

- визначити стан наукової розробки проблеми, виявити та охарактеризувати джерельну базу дослідження;
- встановити та обґрунтувати хронологічні рамки процесу законодавчого регулювання приватної торгівлі в Україні за часів НЕП;
- виявити та систематизувати нормативно-правові акти, які регулювали приватну торгівлю в зазначений період, та інші джерела, що містять інформацію про вплив на регулювання приватної торгівлі в період НЕП;
- розкрити процес формування конкретного правового матеріалу стосовно врегулювання приватної торгівлі;
- визначити правові основи загального порядку здійснення та особливостей провадження приватної торгівлі в Україні за часів НЕП;
- узагальнити законодавчі основи функціонування органів сприяння приватній торгівлі – ярмарок, бірж, ринків, базарів, комітетів ринкових крамарів і державних органів врегулювання приватної торгівлі;
- з'ясувати сутність і способи законодавчого врегулювання приватної торгівлі в Україні у роки НЕП.

Об'єктом дослідження є правові основи легалізації, функціонування й ліквідації приватної торгівлі в Україні у період НЕП. У роботі не розглядається законодавче врегулювання усупільненої та державної торгівлі.

Предметом дослідження є законодавче врегулювання приватної торгівлі в Україні в роки нової економічної політики.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період легального стану приватної торгівлі за умови нової економічної політики. Стартовою точкою обрано 1921 рік, коли навесні X з'їзд РКП(б) ухвалив принципи нової економічної політики, в основі якої знаходилася лібералізація торгівлі. Це призвело до легалізації приватноторгівельної діяльності влітку-восени 1921 року. Обмеження хронологічних рамок 1929 роком обумовлено тим, що з цього часу починається масована атака на приватного крамаря, яка призвела надалі до остаточної заборони приватноторгівельної діяльності. Але її поодинокі прояви простежуються й у 1929-1930-х р. Періодизація законодавчого врегулювання приватної торгівлі в роки НЕП визначається наступними етапами: 1921-1925 роки легалізації, відродження й розвитку; 1925-1929 – період наступу й ліквідації приватної торгівлі.

Методи дослідження. Написанню роботи передували пошук архівних матеріалів і створення надійної емпіричної бази. Обробка фактичного матеріалу стосовно мети дослідження потребувала звернення як до загальних, так і спеціальних методів наукового пізнання. До загальнонаукових методів, застосованих у роботі, можна зарахувати формально-юридичні методи пізнання, за допомогою яких здійснювався аналіз та оцінка текстів нормативно-правових актів цього періоду, архівних матеріалів, узагальнюючих робіт щодо нової економічної політики та торгівлі. Групу загальнонаукових методів пізнання при написанні дисертації склали: конкретно-історичний, логіко-історичний, структурний, системний, статистичний, історико-правовий методи. Конкретно-історичний метод дозволив вивчити рішення партії та уряду СРСР та УРСР стосовно приватної торгівлі в контексті нової економічної політики. Логіко-історичний метод дозволив виявити передумови й безпосередні причини легалізації приватної торгівлі та її ліквідації. Структурний і системний методи забезпечили комплексний аналіз особливостей і принципів законодавчого врегулювання приватної торгівлі у період НЕП. Статистичний метод дозволив виявити найсуттєвіші цифрові показники, які демонструють стан приватного сектору торгівлі в УРСР у роки непу. Історико-правовий метод розкриває закономірності правового врегулювання легалізації, функціонування та ліквідації приватної торгівлі в УРСР у період з 1921 по 1929 роки.

Теоретичну основу дисертаційного дослідження становлять праці партійних працівників – сучасників непу, керівників господарчих органів, юристів, учених, практиків:

В.І. Леніна, Л. Крицмана, Ю. Ларіна, А.М. Лежави, М.М. Жирмунського, С.Л. Фридмана, Н. Попова, А. Ляхова, В.М. Гордона, С.Н. Ландкофа, Я.І. Рапопорта, Х. Бахчисарайцева, К. Граве, П. Ейбушитця, Е.Н. Данилової, Я.А. Канторовича, В.Н. Шретера, К.М. Гавриленко, П. Рязова, М.Л. Розенфельда, Е.Б. Генкіної, Л.Ф. Морозова, В.П. Погорельського, І.Я. Трифонова, В.П. Дмитренко, І.А. Ісаєва, В.А. Архіпова, Ю.А. Полякова, Е.В. Богомолової, Т.І. Дерев'янкіна, Р.Д. Толстова, Н. Валентинова (Вольського), К.В. Лобач, В.В. Лантуха, І.В. Лантуха, В.Д. Гончаренко, Ю.П. Волосника, О. Сушка, Я. Каташинської, Ю.А. Святець, М.Ю. Онацького, І.В. Скубій.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертаційна робота є першим в Україні на сучасному етапі комплексним науковим дослідженням процесу законодавчого регулювання приватної торгівлі в Україні в роки нової економічної політики, у якому з'ясовано сутність та особливості правового оформлення легалізації, здійснення та ліквідації приватної торгівлі, розглянуто основні чинники, що визначали напрям державної політики щодо приватного сектора в торгівлі в ті часи. Зокрема,

уперше:

- виявлені й уведені в науковий обіг архівні джерела, які раніше не публікувалися, систематизовані офіційні нормативно-правові акти, опубліковані в офіційних виданнях, статистичні дані щодо мети дослідження;
- обґрунтований висновок про те, що в роки нової економічної політики в законодавстві УРСР приватна торгівля отримала комплексне нормативне закріплення;
- визначені найважливіші рішення партії, уряду та з'їздів рад, які вплинули на процес законодавчого врегулювання приватної торгівлі. Обґрунтований висновок про те, що в ієрархії нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання приватної торгівлі найголовніше місце займали рішення Всеукраїнських пленумів ЦК КП(б) У та Всеукраїнських з'їздів Рад;
- обґрунтована тенденція диктату на копіювання законодавства РСФСР в УССР в галузі регулювання приватної торгівлі;
- з'ясовано, що легалізація приватної торгівлі відбувалася поступово за двома напрямками: розширення об'єктів торгівлі та уведення в обіг нових суб'єктів – приватних крамарів;
- розкрито процес розробки Торгівельного Укладу. Обґрунтовано висновок про те, що хоча він й не був прийнятий, але став основою для багатьох нормативно-правових актів, які

регулювали приватний товарообіг.

удосконалено:

- класифікацію історіографії законодавчого врегулювання приватної торгівлі в Україні у роки НЕП шляхом розкриття змісту розширеної кількості джерел, що її становлять;

- тезу про те, що джерелами законодавчого врегулювання приватної торгівлі в Україні виступали як загальносоюзні нормативно-правові акти, так і республіканські, українські. Останні містили багато норм, які мали оперативний характер, норм, що мали свої корені в особливостях українського господарювання, норм, мета яких – утілення в життя і пристосування до місцевих умов загальносоюзних постанов;

- положення про те, що законодавче врегулювання приватної торгівлі в Україні в роки нової економічної політики було наслідком політичного курсу та його коливань.

набули подальшого розвитку:

- узагальнення законодавчих основ функціонування органів сприяння приватній торгівлі – ярмарок, бірж, ринків, базарів, комітетів ринкових крамарів і державних органів врегулювання приватної торгівлі;

- положення про те, що приватна торгівля підлягала суттєвому оподаткуванню, а правовий механізм отримання загальнодержавних, місцевих податків, які сплачувалися приватними крамарями, був належним чином продуманий і деталізований;

- критичне осмислення правового статусу суб'єктів приватної торгівлі в роки НЕП через з'ясування прав, обов'язків, обмежень, гарантій та можливостей, що вони мали;

- твердження про те, що процес усунення й ліквідації приватної торгівлі з товарообігу України відбувався виключно адміністративним шляхом.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що його положення та висновки можуть використовуватися і враховуватися при розробці нормативно-правових актів, спрямованих на врегулювання торгівельних взаємин в Україні.

Доволі корисним може виявитися власний історичний досвід нової економічної політики в 1921-1921 роках. Тоді, як і зараз, керівництво держави повинне було реанімувати економіку в стані надзвичайно жорсткої економічної кризи. Більшовики, в межах комуністичної ідеології, коли того вимагали інтереси держави, надали свободу ринкові й торгівлі, але в чітко визначених межах. У роки нової економічної політики в Україні була вироблена модель успішного поєднання інтересів держави з інтересами приватних осіб. Аналіз прийомів, результатів та наслідків урегулювання приватної торгівлі з боку держави

повинен враховуватися при виробленні податкової реформи, яка проводиться зараз.

Робота заповнює існуючу прогалину відносно історії врегулювання приватних торговельних взаємин у 20-ті роки в Україні, що є вагомим кроком на шляху критичного осмислення не тільки нової економічної політики, але й усього радянського періоду вітчизняної історії.

Крім того, матеріали дослідження можуть використовуватися під час викладання курсу історії держави та права України, підготовки навчальних підручників та посібників, а також при здійсненні подальших наукових досліджень з історії держави і права України.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки і пропозиції, які містяться в дисертації, обговорювалися, затверджені й рекомендовані до захисту кафедрою історії держави та права України та зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Основні положення дисертаційної роботи були апробовані у виступах на наукових конференціях та «круглих» столах: а) «круглий» стіл «Конституційне будівництво в УРСР» (2013 р., м. Харків); б) Всеукраїнська конференція «Проблеми розвитку юридичної науки в дослідженнях молодих учених» (2013 р., м. Харків); в) «круглий» стіл, присвячений пам'яті О.І. Рогожина (2013 р., м. Харків); г) Всеукраїнська науково-практична конференція «Судова реформа 1864 року в історії українського державного будівництва» (2014 р., м. Харків).

Публікації. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження відбиті в п'яти статтях, три з яких опубліковані в наукових спеціалізованих виданнях України, дві - у закордонних наукових виданнях, а також у тезах доповідей на конференціях.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 214 сторінок, з яких основного тексту 166 сторінок, список використаних джерел (362 найменування на 44 сторінках), додатки на 4 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність дослідження теми дисертаційної роботи, викладається її зв'язок з науковими програмами, визначається мета й задачі дослідження, його об'єкт та предмет, методологія, подаються положення наукової новизни, розкривається

теоретичне і практичне значення роботи, наводяться відомості про апробацію одержаних результатів і публікації за темою дисертації.

Розділ 1 «Історіографія, джерельна база дослідження» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 1.1. «Історіографія дослідження» визначено, що в історії вивчення процесу законодавчого врегулювання приватної торгівлі в Україні в період нової економічної політики варто виділити три періоди: радянський (1921 – 1985 рр.), період «перебудови» (1985 – 1990 рр.) і сучасний (1991 – по сьогодні). Історіографія радянського періоду включає в себе три етапи: перший етап охоплює безпосередньо роки непу (1921 – 1929 рр.), другий етап – 1930 – 1950-ті роки, третій етап – 1960 – 1985 роки.

Значний обсяг історіографії складають праці сучасників непу: державних, партійних, господарчих діячів, вчених та юристів-практиків - В.І. Леніна, Ц.М. Крона, Л. Крицмана, Ю. Ларина, О.М. Лежави, М.М. Жирмунського, С.Л. Фридмана, М. Попова, О. Ляхова, В.М. Гордона, С.М. Ландкофа, Я.І. Рапопорта, Х. Бахчисарайцева, К. Граве, П. Ейбушитця, Е.Н. Данилової, Я.А. Канторовича, В.Н. Шретера, К.М. Гавриленка, Г.А. Лемана, С.Г. Струмліна, Р. Арського, М.Л. Розенфельда, П. Рязова.

Відновлення наукового інтересу до теми приватного капіталу й торгівлі пов'язане зі зміною політичного клімату в державі після смерті Й. Сталіна. В період з 1950-х по 1985 р. з'явилися праці Е.Б. Генкіної, Л.Ф. Морозова, В.П. Погорельського, Б.М. Лазарева, І.Я. Трифонова, В.П. Дмитренка, І.А. Ісаєва, В.А. Архипова, Ю.А. Полякова.

Якісно новий імпульс щодо вивчення приватного капіталу в роки нової економічної політики дала «перебудова». Неп стали подавати в якості геніального ленінського задуму, а його розгром трактувати як злочин сталінізму. Цей етап історіографії представлений роботами В.П. Дмитренка, Е.В. Богомолової, М.М. Горинов, Т.І. Дерев'янкіна, Р.Д. Толстова, В. Валентинова (Вольського).

Розпад Радянського Союзу й перехід до незалежності України викликав до життя новий злет досліджень з приватного капіталу та торгівлі в роки нової економічної політики. Сучасний етап вітчизняної історіографії представлений роботами К.В. Лобач, В.В. Лантуха, І.В. Лантуха, А.А. Маслова, Ю.П. Волосника, О.О. Сушка, М.Ю. Онацького, І.В. Скубій.

У підрозділі 1.2. «Джерельна база дослідження» зазначається, що робота виконана на основі виявлення, збирання, аналізу, узагальнення і критичного осмислення різноманітних джерел. Вся виявлена джерельна база розподілена на блоки: архівні матеріали; нормативно-

правові акти, у тому числі й підзаконні (декрети, постанови, резолюції, інструкції, циркуляри тощо), опубліковані в офіційних друкованих виданнях; офіційні статистичні матеріали; періодичні видання. Дисертантом використано значну кількість нормативно-правових актів УРСР, РРФСР і СРСР. Як правило, вони зберігаються в Зібранні Узаконень і Розпоряджень робітничо-селянського уряду УРСР, Зібранні Законів й Розпоряджень робітничо-селянського уряду РРФСР і Зібранні Законів і Розпоряджень робітничо-селянського уряду СРСР. Одним з найважливіших джерел дисертації є архівні матеріали, які переважно знаходяться в Центральному державному архіві вищих органів державної влади й управління України (ЦДАВО). Практично всі документи, які стосуються врегулювання приватної торгівлі в УРСР у роки нової економічної політики, розміщені в об'єднаному фонді 423. Матеріали про врегулювання приватної торгівлі містяться фонді Державного архіву Харківської області (Р. – 4807), та переважно представлені протоколами засідань Харківської Губернської Економічної наради, нормативно-правовими актами податкових органів Харківської губернії. Джерельну базу доповнюють центральні та місцеві періодичні видання. На сторінках газет і журналів «Господарство України» «Господарство Харківщини», «Український економіст», «Радянська торгівля», «Торгово-промисловий вісник», «Агіт-пропаганда» регулярно друкувалися матеріали про приватну торгівлю, замітки про роботу приватних торгових підприємств, обговорювалися проекти нормативних актів, спрямованих на врегулювання приватного капіталу в торгівлі, розгорталася дискусія щодо необхідності й значення приватної торгівлі.

Таким чином, джерельна база є розгалуженою й достатньою для вирішення поставлених наукових задач, обумовлених метою цього дослідження.

У розділі 2. «Правові основи легалізації та здійснення приватної торгівлі при переході до нової економічної політики (1921 – 1924 рр.)», що складається з 5 підрозділів, розкривається процес легалізації приватного капіталу в торгівлі в перші роки неп.

Підрозділ 2.1. «Легалізація приватної торгівлі» присвячений розгляду законодавства, що було спрямоване на урегулювання вільного приватного товарообігу після заміни продрозверстки податком на підставі постанови ВУЦВК від 27.03.1921 р. Наголошується, що законодавство про натуральний товарообіг трансформувало його в торгівлю під тиском нелегального приватного ринку. Установлено, що офіційно приватна торгівля була дозволена й визнана радянською владою з прийняттям НКВС УРСР 14.06.1921 р. інструкції «Про порядок видачі дозволу на торгівлю й організації пунктів товарообміну».

Підрозділ 2.2. «Формування законодавчих основ для забезпечення приватної торгівлі» присвячений розгляду законодавства, що робило можливим провадження приватної торгівельної діяльності. Зазначається, що її законодавчі основи були закладені постановою ВУЦВК «Про основні приватні майнові права, які визнаються УРСР, охороняються її законами й захищаються судами УРСР» від 26.07.1922 р., а розширені в ЦК УРСР 1922 р. Базовим процедурним нормативно-правовим актом для приватних торгівців була постанова РНК УРСР «Про торгівлю» від 22.08.1922 р., та розроблена на її виконання НКВС УРСР спільно з НКФ та УРНГ «Інструкція про торгівлю. Установлено, багато з положень розробленого, але не прийнятого Торгового Зводу СРСР було видано у вигляді окремих нормативно-правових актів, як-от: постанови «Про фірму», «Про торгову реєстрацію», «Про товарні знаки», «Про торгові книги» тощо. Зроблено висновок, що специфіка деяких об'єктів торгівлі відбилася на правовому врегулюванні їхнього обігу. Це виразилося в монополізації державою торгівлі деякими товарами (у тому числі шляхом вилучення переліку товарів з приватноторгової сфери) й установлення обов'язкових умов для забезпечення деяких видів торгової діяльності.

У підрозділі 2.3. «Правовий статус органів та організації сприяння приватній торгівлі» зазначається, що легалізація приватної торгівлі обумовила виникнення органів та організацій сприяння приватному торгу, як-от: біржі, ярмарки, ринки. Найдетальнішу правову регламентацію отримала ярмаркова торгівля. Аналіз нормативних актів, спрямованих на врегулювання українських ярмарків, підтверджує прагнення радянської влади створити належні правові гарантії для їхнього проведення. Виникнення правових актів у сфері ринкової і базарної торгівлі було продиктовано необхідністю впорядкувати торгівлю на ринках та базарах.

У підрозділі 2.4. «Правовий статус державних органів врегулювання приватної торгівлі» висвітлена ієрархія та процес створення державних органів, що мали визначальний вплив на регулювання внутрішньої торгівлі. Проаналізована компетенція РТО СРСР, Української економічної ради, Комвноторга, НКВТ УРСР.

Підрозділ 2.5. «Законодавчі основи оподаткування приватної торгівлі» присвячений податкам та зборам, що сплачували особи при здійсненні приватної торгівлі. Приватна торгівля підлягала суттєвому оподаткуванню, а правовий механізм стягнення загальнодержавних, місцевих податкових зборів, був чітко продуманим і деталізованим. Першими за часом уведення обов'язковими платежами були: патентний збір і податок з

прибутку. Розмір промислового податку залежав від розряду торгового підприємства. З 03.01.1923 р. був запроваджений запроваджувався прибутково-майновий податок. Важким фінансовим тягарем для приватної торгівлі стала система обов'язкового розміщення вигрешних позик, яка запроваджувалася державою. Цілі оподаткування приватника мали подвійний характер. З одного боку, відновлення вільного ринку партійне керівництво сприйняло як основу зародження нових заможних прошарків населення. З іншого боку – державний фісск дозволяв утримувати приватну торгівлю в визначених для неї рамках.

Розділ 3. «Законодавче врегулювання приватної торгівлі в 1924 – 1929 рр.» охоплює два підрозділи, в яких висвітлено процеси витіснення та ліквідації приватної торгівлі.

У підрозділі 3.1. «Правова політика партії й уряду щодо витіснення приватної торгівлі в період відновлення народного господарства (1924 – початок 1926 рр.)» акцентується увага на тому, що приводом для першого наступу на приватний капітал у торгівлі послужила криза збуту восени 1923 року, винуватцем якої оголосили приватника. Для подолання її наслідків радянським керівництвом була розроблена «нова торгова практика». Першим заходом цієї програми було встановлення граничних і етикетних цін на деякі види товарів. Нагляд за дотриманням цін досягався через державний і громадський контроль, для якого були створені широкі правові основи. Визначено, що чітке й відповідне дійсності розуміння проблем і потреб приватної торгівлі було в комітетів ринкових крамарів, оскільки саме ці органи сприяння торгівлі найщільніше стикалися зі звичайними приватниками. Ряд пропозицій комітетів ринкових крамарів було враховано при розробці нормативних актів, спрямованих на зниження оподаткування й орендної платні для приватної торгівлі. Встановлено, що рішення партії й уряду кінця 1924 – початку 1925 року демонструють неготовність одразу й повністю ліквідувати приватну торгівлю. У ці роки, за задумом керівництва держави, витіснення приватного капіталу повинно було здійснюватися не заходами адміністративного характеру, а шляхом поступового охоплення державною й кооперативною торгівлею всього товарообігу. Перший, по-справжньому відчутний удар, приватнику був нанесений резолюцією XIII з'їзду РКП(б) «Про внутрішню торгівлю», після прийняття якої різко скоротилося товарне і грошове кредитування приватної гуртової торгівлі. Тому IX Всеукраїнський з'їзд рад у травні 1925 року визнав, що врегулювання торгівлі у тій частині, де затронуті інтереси широких мас населення, необхідно здійснювати більш гнучко, ніж у перший період нової торгової практики. Тимчасовий відступ від

політики витіснення приватного капіталу в торгівлі був обумовлений рішеннями III з'їзду рад СРСР (травень 1925 р.), які рекомендували урядові УРСР вжити заходів щодо скорочення кількості місцевих податків та зборів, а також упорядкування орендних і комунальних платежів для приватної торгівлі. Проведення в життя вищезазначених рекомендацій обумовило суттєве зростання показників приватної торгівлі.

У підрозділі 3.2. «Правові основи витіснення й ліквідації приватної торгівлі при згортанні нової економічної політики (кінець 1926 – 1929 рр.)» визначено, що курс на поновлення витіснення приватної торгівлі було взято партією та урядом після XIV з'їзду ВКП(б) у грудні 1925 року. Розпочався другий етап наступу на приватника. Встановлено, що правові акти, які визначали заходи врегулювання приватної торгівлі в 1926-1927 рр., виражають офіційну позицію радянської влади, відповідно до якої й надалі існувала необхідність використання приватного капіталу в товарообігові для розвитку державної й кооперативної торгівлі. Хоча в рішеннях партії й уряду за цей період неодноразово згадується про недопустимість застосування неекономічних заходів впливу на приватника, на практиці ж саме орендна, податкова і кредитна політика стала причиною різкого падіння показників приватної торгівлі. Зазначається, що досягнення державної й кооперативної торгівлі, перехід до форсованої індустріалізації держави обумовили ставлення законодавця до приватної торгівлі в період 1928 – 1931 рр. У рішеннях партії, з'їздів рад та уряду СРСР й УРСР з питань приватного капіталу в цей період визначальною була теза про викорінення й ліквідацію капіталістичних та куркульських проявів у товарообігові держави. У дійсності це означало поступове відлучення приватника від посередницьких операцій, цілковите припинення товарного і грошового кредитування з боку держави, уведення твердих грошових цін і, в підсумку, введенням законодавчої заборони на відкриття приватних підприємств.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано вирішення наукового завдання, яке полягає у встановленні сутності, закономірностей та особливостей процесу законодавчого регулювання приватної торгівлі в Україні в роки нової економічної політики.

Основними науковими й практичними результатами роботи, досягнутими автором у

процесі дисертаційного дослідження, є такі висновки:

1. Економіка й господарство України після періоду «воєнного комунізму» потребували найшвидшого й найефективнішого відродження. Для вирішення цієї невідкладної задачі більшовики були змушені вийти за межі комуністичної доктрини і вдатися до «нової економічної політики». Однією з ключових позицій непу була легалізація приватної торгівлі. Законодавство про торгівлю часів непу відрізняється подвійністю врегулювання приватноторгової діяльності. З одного боку, воно було спрямоване на підтримання й захист вільного ринку, права власності, у тому числі й на торгові підприємства, на підтримку вільної економічної діяльності будь-якого суб'єкта господарювання. З іншого боку, - утримувало приватного крамаря у строго допущених державою межах.

2. Законодавче оформлення заміни продрозверстки продродатком означало дозвіл вільного обміну, купівлі й продажу спочатку продуктів сільського господарства та виробів кустарної та дрібної промисловості, а потім і продукції націоналізованої промисловості. Поступово більшість предметів, які були об'єктами торгового обігу, були допущені до вільного обігу на внутрішньому ринкові, при цьому суб'єктами права торгівлі могли виступати приватні особи. З виданням ВУЦВК 26.07.22 р. постанови «Про основні приватні майнові права, які визнаються УРСР, охороняються її законами й захищаються судами УРСР» і прийняттям Цивільного кодексу УРСР 1922 року пов'язано розширення законодавчих основ для здійснення приватної торгівлі.

3. Джерелами законодавчого врегулювання приватної торгівлі виступали як загальносоюзні нормативно-правові акти, так і республіканські українські. Але законодавче врегулювання в Україні містило багато норм, які носили оперативний характер, норм, які мали свої корені в особливостях українського господарювання, норм, мета яких – утілення в життя і пристосування до місцевих умов загальносоюзних постанов. Законодавча регламентація торгівлі була покладена на центральні органи СРСР, компетенція органів влади УРСР тут була значно вужчою, ніж в інших галузях, а ще більше звужена для місцевої влади.

4. Перегляд радянського законодавства, викликаний утворенням Союзу РСР, обумовив запровадження основних принципів законодавчого врегулювання торгівлі як у всесоюзному масштабі, так і в республіканському. Необхідно було вирішити питання щодо подальшого врегулювання торгівлі, про методи побудови торгового законодавства – чи це буде єдиний Торговий кодекс, чи загальносоюзні «основні закони» про торгівлю, чи унормування деталей

буде надано законодавчим органам УРСР. Вироблений Комвноторгом при участі РТО проект Торгового зводу не отримав законодавчого утвердження, а ряд його положень були видані у вигляді декретів, постанов і розпоряджень органів влади СРСР та УРСР.

5. Могутнім інструментом для витіснення приватної торгівлі із загального товарообігу країни протягом усього непу була податкова політика, яка спиралася на найширші законодавчі основи. Мета оподаткування приватника мала подвійний характер. З одного боку – відновлення вільного ринку партійне керівництво сприйняло як основу зародження нових заможних прошарків населення. З іншого боку – державний фісक дозволяв утримувати приватну торгівлю у визначених для неї законних рамках. Партією та урядом була сформульована потужна законодавча база для стягнення значної кількості загальнодержавних та місцевих податків і зборів.

6. Криза перевиробництва сільськогосподарських товарів призвела до «ножиць цін» із промисловими товарами. Партія та уряд одразу звинуватили в цьому приватну гуртову торгівлю, що стало початком планомірного наступу на весь приватний сектор економіки. Першим проявом такого наступу стала законодавча регламентація відпускних цін для всіх суб'єктів торгівлі. Тепер торгувати можна було тільки за встановленими державою «етикетними цінами. Законодавцем був розроблений і прийнятий ефективний механізм контролю щодо дотримання «етикетних» цін.

7. Значну роль щодо виявлення проблем приватної торгівлі в УРСР відіграли Комітети ринкових крамарів у Києві та Харкові. Результатами діяльності Комітетів ринкових крамарів стали постійні доповіді до КВТ УРСР про потреби і стан приватного сектору торгівлі. Аналіз цих доповідей дозволяє зробити висновок щодо надмірного оподаткованого тиску, завищення орендної платні з боку держави і, як наслідок, падіння обігів приватної торгівлі. Деякі рекомендації Комітетів ринкових крамарів знайшли своє відображення у відповідних нормативно-правових актах губернських та республіканських органів влади.

8. Ряд партійних рішень і резолюцій у період з 1924-1926 рр. зводилися до необхідності подальшого використання приватної торгівлі у справі розширення державного товарообігу. У нормативних актах цього періоду проглядається побоювання більшовиків повністю заборонити приватну торгівлю. На партійних конференціях і засіданнях РНК и ВУЦВК приймаються рішення про поступове витіснення приватника, до того ж виключно економічними методами. Була здійснена спроба впорядкувати податки і збори, комунальні й орендні платежі, які підлягали стягненню з приватної торгівлі. Урегулювання приватного

товарообігу планувалося здійснювати в розрізі подальшого зниження високих роздрібних та гуртових цін та скорочення розходження між ними.

9. Про остаточний та безвідмовний наступ на приватну торгівлю можна говорити після III з'їзду рад СРСР (травень 1925 року), на якому було прийнято рішення, у сфері торгової політики на чолі поставити задачу всіякого забезпечення перемоги соціалістичних форм над приватним капіталом. Слід відзначити, що протягом 1925 – початку 1927 року органами влади УРСР, СРСР не приймалося будь-яких рішень щодо ліквідації приватної торгівлі, навпаки з'їзди рад і партії неодноразово висловлювалися за подальше існування й використання приватної торгівлі.

10. Кардинальна зміна політичних поглядів влади на врегулювання приватної торгівлі відбулася в кінці 1927 року. Причиною цієї зміни став курс політичного керівництва на форсування індустріалізації народного господарства країни, що передбачало всебічний розвиток державного сектору економіки. Саме з кінця 1927 року почалося проведення владою політики цілеспрямованої й остаточної ліквідації приватної торгівлі, що виразилося в посиленні податкового тиску, збільшенні орендних державних платежів, припинення грошового й товарного кредитування.

11. Під тиском держави приватна торгівля була практично ліквідована до початку 1930 р. Нормативно-правові акти періоду кінця 1927 – 1931 років підтверджують прагнення партії та уряду остаточно вивести приватну торгівлю з обігу, а приватного крамаря знищити як клас. Цей процес завершився у травні 1932 року заборонаю відкриття приватних підприємств.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Григоренко Д.А. Первые шаги по легализации частной торговли в Украине при переходе к нэпу (1921 – начало 1922 г.) / Д.А. Григоренко // Вестник Владимирского юридического института. – 2014. - № 1 (30). – С. 206 – 212;

2. Григоренко Д.А. Законодательное регулирование налогообложения частной торговли в Украине при переходе к нэпу (1921–1924 гг.) / Д.А. Григоренко // Вестник Владимирского юридического института. – 2014. - № 3 (32). – С. 194 – 200;

1. Григоренко Д.А. Организационные и правовые меры руководства УССР по вытеснению и ликвидации частной торговли при сворачивании нэп (1926-1929 гг.) / Д.А. Григоренко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія:

Юриспруденція. – 2015. - № 17. – Т.1. – С. 46 – 51;

2. Григоренко Д.А. Первые попытки партии и правительства по вытеснению частной торговли в годы новой экономической политики в УССР (организационно-правовой аспект) /Д.А. Григоренко // Право і суспільство. – 2015. - № 6-2. – Ч.3. – С. 19 – 25;

3. Григоренко Д.А. Правовой статус органов и организаций содействия частной торговле в Украине в годы нэп (1922-1929 гг.) / Д.А. Григоренко // Форум права. – 2016. - № 1. - С. 73-80. - Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index;

4. Григоренко Д. А. Формирование системы торгового законодательства в УССР в период новой экономической политики [Текст] : [матеріали круглого столу «Конституційне будівництво в УРСР за радянських часів» (24 берез. 2013 р.)] / Д. А. Григоренко // Теорія та практика сучасної юриспруденції : матеріали I Всеукр. наук. конф. (15 берез. 2013 р.-15 квіт. 2013 р.) / Асоц. випусників Нац. ун-ту "Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого". - Х. : Точка, 2013. - С. 188-189;

5. Grigorenko D.A. Formation of trade legislation in USSR during the New Economic Policy // «Проблеми розвитку юридичної науки в дослідженнях молодих учених»: матеріали Всеукраїнської конференції (Харків, 18 квітня 2013 р.) / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – С. 48-50;

6. Григоренко Д.А. Нормативно-правовое регулирование частного товарооборота при переходе к нэпу в Украине // Актуальні проблеми історії держави і права: матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. А.Й. Рогожина (Харків, 5 жовтня 2013 р.) / за ред. В.Д. Гончаренка ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого»; Нац. акад. прав. Наук України. – Х. : Право, 2013. – С. 212-215;

7. Григоренко Д.А. Товарная биржа – орган содействия частной торговли в УССР вначале нэп (1922-1924 гг.) // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Судова реформа 1864 року в історії українського державотворення». Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Теорія та практика сучасної юриспруденції». – Х.: «Друкарня Мадрид», 2014. – С. 23-25

АНОТАЦІЯ

Григоренко Д.А. Законодавче регулювання торгівлі в Україні за часів нєп (1921-1929 рр.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю

12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2016.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню процесу законодавчого регулювання приватної торгівлі в Україні в роки нової економічної політики. З'ясовано сутність та особливості правового оформлення легалізації, здійснення та ліквідації приватної торгівлі. Проаналізовано нормативно-правові акти, що регламентували провадження торговельної діяльності. Розглянуто основні чинники, що визначали напрям державної політики щодо приватного сектора в торгівлі в роки нової економічної політики. Визначено найважливіші рішення партії, уряду та з'їздів рад, які вплинули на процес законодавчого врегулювання приватної торгівлі.

Ключові слова: приватна торгівля в УРСР, нова економічна політика, легалізація, обмеження, ліквідація, податки.

АННОТАЦИЯ

Григоренко Д.А. Законодательное регулирование торговли в Украине во времена нэп (1921-1929 гг.). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2016.

Диссертация посвящена комплексному исследованию процесса законодательного регулирования частной торговли в Украине в годы новой экономической политики. Исходя из анализа нормативно-правовых актов, регулирующих частный товарооборот в годы нэп, сделан вывод о том, что частная торговля получила комплексное нормативное закрепление.

Определена сущность и особенности правового оформления легализации, осуществления и ликвидации частной торговли. Дана характеристика нормативно-правовых актов, направленных на регулирование свободного частного товарооборота после замены продразверстки налогом на основании постановления ВУЦИК от 27.03.1921 г. Установлено, что правовые основы осуществления частной торговли были заложены постановлением ВУЦИК «Про основные частные имущественные права, которые признаются УССР, охраняются ее законами и защищаются судами УССР» от 26.07.1922 г., а расширены в ГК

УССР 1922 г. Базовым процедурным нормативным актом для частных торговцев было постановление СНК УССР «О торговле» от 22.08.1922 г., и разработанная в ее исполнение НКВД УССР совместно с НКФ и УСНХ «Инструкция о торговле».

Обосновано, что легализация частной торговли происходила постепенно по двум направлениям: расширение объектов торговли и введение в оборот новых субъектов – частных торговцев. Осуществлен анализ правового статуса частников путем определения прав, обязанностей, ограничений и гарантий, которые они имели.

Установлено, что множество положений разработанного, но не принятого Торгового Свода СССР, было издано в виде отдельных нормативно-правовых актов, как, например, постановление «О фирме», «О торговой регистрации», «О товарных знаках», «О торговых книгах» и т.д.

Сделан вывод о том, что специфика некоторых объектов торговли отразилась на правовом регулировании их оборота: государственная монополия на такую торговлю и установление обязательных условий для нее.

Определено, что легализация частной торговой практики привела к появлению органов и организаций содействия торговле, как-то ярмарки, биржи, рынки, которые получили достаточную законодательную основу для своей деятельности.

Проанализирована система налогов и сборов, которые подлежали оплате частными торговцами. Сделан вывод о том, что цели налогообложения частника носили двойственный характер. Налоговая политика использовалась государством как эффективный механизм воздействия на частную торговлю.

Рассмотрены основные факторы, которые определяли направление государственной политики в отношении частного сектора в торговле при ее сворачивании и ликвидации в годы новой экономической политики. Определены важнейшие решения партии, правительства и съездов советов в период с 1924 по 1929 гг., которые повлияли на судьбу частного капитала в торговле. Установлено, что решения партии и правительства конца 1924 – начала 1925 гг. демонстрируют неготовность сразу и полностью ликвидировать частную торговлю. Вытеснение частника должно было происходить не методами административного характера, а путем постепенного охвата государственной и кооперативной торговлей всего товарооборота. В решениях партии и правительства в период 1927-1931 гг. доминирующим был тезис об искоренении и ликвидации капиталистических и кулаческих проявлений в товарообороте государства. Конечной точкой в процессе законодательного регулирования

частной торговли в годы нэп стал правительственный запрет на открытие частных предприятий.

Ключевые слова: частная торговля в УССР, новая экономическая политика, легализация, ограничение, ликвидация, налоги.

SUMMARY

Grigorenko D. A. Legislative regulation of trade in Ukraine in the times of NEP (1921-1929). – On the right for a manuscript.

Dissertation for obtaining a scientific degree of the Candidate of Legal Sciences on specialty 12.00.01 – Theory and History of the State and Law; History of Political and Legal Studies. – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2016.

The thesis is devoted to the complex research of the legislative regulation process of the private trade in the years of the new economic policy in Ukraine; revealed the essence and features of legal registration of legalization, realization and liquidation of private trade. The author analyzed the legislation that regulated the realization of trade activity; considered the basic factors that determined direction of public policy according to the private sphere of trade in the years of the new economic policy; identified the major decisions of party, government and congresses of councils, which influenced on the legislative settlement process of the private trade.

Key words: private trade in Ukrainian SSR, new economic policy, legalization, limitation, liquidation, taxes.

Відповідальний за випуск:
доцент Шигаль Д.А.

Підписано до друку _____ Формат 60x90/16
Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.
Умов. друк. арк. 0,7. Обл.-вид.арк. 0,9
Тираж 120 прим. Замовлення № _____

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77